

«АД ВЕЧАРА ДА БУРЫ»: УЗМАЦНЕННЕ РАМАНТЫЧНАГА ПАЧАТКУ Ё ТВОРАХ ЯНА БАРШЧЭЎСКАГА

«Вечар» – своеасаблівая мастацкая форма, пачаткі якой заўважаюцца, у прыватнасці, у Бібліі. Яна шырока выкарыстоўвалася ў антычнай літаратуры і перажыла адраджэнне ў перадрамантычную і рамантычную эпохі. У сярэдзіне 30-х гадоў XIX стагоддзя «вечары» былі пашыраны ў рускай літаратуры. Мы мяркуем, што кніга А. Пагарэльскага «Двайнік, або мае вечары ў Маларосіі» вызначыла як для рускай літаратуры, так і для беларускай адпаведную форму мастацкага твора. Амаль услед за ёю з'яўляюцца «Пярэстыя казкі» У. Адоеўскага, які рыхтуе да выдання і другі свой зборнік – «Рускія ночы», затым з'яўляюцца «Вечары на хутары каля Дзіканькі» М. Гогаля (1830–1837), «Вечары на Хапры» М. Жукавай (1837). У беларускай літаратуры форма вечароў і вечарніц праявілася крыху пазней, у 40-я гады ў творчасці Яна Баршчэўскага, і ў 50-я гады – у В. Дуніна-Марцінкевіча.

У мастацкім свеце Яна Баршчэўскага вылучаюцца «вечары прыслухоўвання да галасоў падарожных», «вечары праслухоўвання міфаў і казак», «вечары сузірання буры», якая то блісне навалніцай, то зацягне шэрым змрокам, або зменіцца незвычайнай «яснасцю на небе».

Задача нашага артыкула – даследаваць сімвалічнае напаўненне «вечара» ў творчасці пісьменніка. Вечары ў пераважнай большасці апавяданняў са зборніка «Шляхціц Завальня...» адыгрываюць ролю пераходаў ад фантастычнага плана да рэальнага, ад сучаснасці да будучыні, як гэта назіраецца ў апавяданні «Жабер-трава», ад звычайнага паўсядзённага жыцця да святочных вечароў, прыкладам якіх сталі вечар перад Новым годам і святы вечар напярэдадні Куцці. На Куццю Завальня запрашае да сябе гасцей. *«Паказалася першая зорка на небе. Пасярод пакоя паставілі доўгі стол, заслалі яго сенам і накрылі белым абрусам. На стол падалі поспую ежу з мёдам і найлепшую рыбу. Завальня ламаў аплатку з панам Марагоўскім, а пасля па чарзе – з кожным госцем. Апавядаў, як колісь князь Агінскі, добры і ласкавы пан, запрашаў да сябе на гэты вечар усіх суседзяў, не зважаючы, ці ён бедны, ці багаты, абы толькі шляхціц і прыстойны чалавек...»* [1, 197]. Святочны вечар таямніча ўсіх збліжае, нараджае ў адносінах роўнасць і ніхто не здзіўляецца такой урачыстасці і гармоніі, павышанай прыязнасці паміж людзьмі. У будзённыя вечары, калі заканчвалася праца, да шляхціца Завальні наведваюцца падарожныя, якія і апавядаюць дзіўныя гісторыі. У рэальны свет жыцця Завальні і яго гасцей «уваходзіць» фантастычнае. Дзеянне ў фантастычных аповедах найчасцей адбываецца ў вечары. Так, у апавяданні «Стогадовы стары і чорны госць» апавядальнік прыгадвае, як дзед Гараська *«ў святы, або ўвечары, калі вернуцца з поля аратыя ... апавядаў як раней жылі нашыя продкі ...»* [1, 256]. Дзед Гараська ідэалізаваў мінулыя часы і «колійняе» жыццё, а вечары, калі вёў рэй стогадовы стары сталі ідылічнымі,

так як і апошні вечар з жыцця Гараські. Сапраўднае шчасце, свой «асаблівы вечар» перажывае стогадовы стары. Дзед Гараська ў поўнай гармоніі са сваёй душой і цэлым светам, развітаўшыся з блізкімі, памірае. *«Ужо вечар. Сонца схавалася за лесам. Гараська, закончыўшы малітву, глянуў у вакно: на небе свяцілася вячэрняя зорка. Ён нейкі час сачыў за ёю...»* [1, 262]. Дзед згадаў, што ў маладыя гады любіў глядзець на вячэрнюю зорку, шукаў у смутку надзеі і ўцехі. Гараська ўсё сваё жыццё шчыра верыў у Бога і ў апошнія хвіліны герой Баршчэўскага прадбачыць, што пасля смерці трапіць у рай: *«Ужо ноч, зоркі свецяцца на небе, – сказаўшы гэта, Гараська лёг у труну...»* [1, 262]. Наканаваны вечар старога чалавека плаўна перайшоў у райскую ноч з зоркамі на небе.

Вечары ў апавяданнях «Зухаватыя ўчынкі», «Вужовая карона», «Вогненныя духі», «Жабер-траву» пераходзяць у *ноч*, але такія пераходы нясуць героям не дабро, а зло. Васіль («Зухаватыя ўчынкі») вечарам і пад пакровам ночы імкнецца атрымаць багацці. Лоўчы Сямён («Вужовая карона»), пачынаючы з вечара і аж да самай ночы, рухаецца па Ласінай гары дзеля набыцця вужовай кароны. Шмат *вечароў* змянілася чорнымі *начам* і ў жыцці Альберта («Вогненныя духі»). Хутка ляцеў першы вечар, *«зязюля сумна кукавала з адчыненных дзверцаў»* [1, 183], быццам папярэдзвала Альберта пра той боль, які атрымае малады чалавек ад Мальвіны. Каханая патлумачыла Альберту, што для яе галоўнае не чысціня чалавечых пачуццяў, а багацце. Вечар стаў вымярэннем чалавечай вартасці. Альберт расчараваўся ў каханні, звярнуўся да нячысцікаў, і *«калі на захадзе тухла сонца і пачало вечарэць, ён убачыў між дрэў вялікі палац...»*, убачыў гадзюку і атрымаў чароўны пенязь, што прынёс Альберту багацце [1, 183]. Чарнакніжнік Альберт не знайшоў сапраўднай радасці ў багацці, стаміўся бавіць доўгія тлумныя вечары і ў хуткім часе памёр. *«У вечаровым сутонні вокны былі нібыта завешаныя чорным мошастам, доўга не гарэў у шыбах агеньчык свечкі. Знайшлі яго труп; сканаў, седзячы ў крэсле»* [1, 194]. Альберт звязаўся з нячысцікамі і падчас *вечароў* і шматлікіх *начных* пагулянак адчуваў штучную асалоду, якая не давала поўнага задавальнення. Адзіным чаканнем вечара жыў і Марка-ваўкалак з апавядання «Ваўкалак» Герой успамінае: *«Сонца схавалася за лясы і горы; узлескі ўжо пакрыў вечаровы змрок ... Бягу я на тую лугавіну. Убачыў тую траву з дробненькімі блакітнымі кветачкамі; як толькі сарваў і праглынуў, адразу ж прымаю чалавечае аблічча ...»* [1, 132]. Вячэрнія пераўвасабленні, або, як кажа чараўніца Аксіня, *«штовечар скокі і севы»*, шкодныя для зачараваных, яны аддаляюць герояў Яна Баршчэўскага ад вырашэння галоўнай задачы – вяртання чалавечага аблічча. Вечары ў чараўніцы Аксіні – гэта вечары штучнай всеялосці і несапраўднага шчасця зачараваных людзей якія жывуць на мяжы рэальнасці і ірэальнасці, часу і пазачасавасці. Цыган Шылка з апавядання «Жабер-траву» ведае таямніцу пераходу ў новае часовае вымярэнне, ён раскажаў Адольфу міф пра жабер-траву, адкрыў таямніцу пераходу. Адольф выканаў парады Шылкі, ён знайшоў прытулак Фарона, сарваў лісцік жабер-травы і прыклаў да скроні, а затым спасціг сваю прышласць. Адольф агледзеў «перамены»

будучыні: *«Дзе была вёска – цяпер пустка, дзве толькі засталіся старыя грушы, якія нядаўна бачыў у садзе. Тут жа, ля яго, некалі каласілася буйное жыта – цяпер тая ніва пакрыта дзікаю травой ...»* [1, 241]. Герой Баршчэўскага цэлы дзень падарожнічаў у будучым. А калі прыйшоў вечар, *«змардаваны дзённым падарожжам, Адольф прылёг на пагорку і, паклаўшы галаву на камень, заснуў ...»* [1, 243]. Пасля вячэрняга сну Адольф вярнуўся «да свайго часу».

Форма вечароў у мастацкім свеце Яна Баршчэўскага дае магчымасць перайсці ад фантастычнага свету да рэальнага, спрыяе набыццю асалоды і гармоніі, перажыванню эмацыйных усплескаў і душэўных бур. Пакутны духгерой аднайменнага апавядання Яна Баршчэўскага, не знаходзіць суцяшэння нават у цудоўны вечар, бо на яго душы ляжыць неспакой, *«ён бачыў дзікіх пачвараў, якія рвалі кабет і дзяцей...»*. Дух перакідваецца ў розныя абліччы, ён не можа вытрымаць душэўнага надлому, душэўнай буры. А неспакойны Васіль з апавядання «Зухаватыя ўчынкi» сам ўсчынае буру. Ён імкнецца вылучыцца з аднастайнага калектыву, шэрая заспакоенасць і размеранае жыццё вёскі не задавальняе героя. І вось ён вітаецца за руку з віхорам – стыхійнай прайвай буры. Той жа самы віхор сарваў дах з карчмы ў апавяданні «Радзімы знак на вуснах». *«Лютая бура завыла за сцяною, задрыжэла ўся будова»* [1, 162]. Сяляне лічылі, што буру ўзняў нячысцік, выказваючы незадавальненне паводзінамі Праксэды, якая быццам бы пакінула бязбожнае жыццё і стала праведнаю. Умее наслаць Буру і пасланец Белай Сарокі (апавяданне «Белая Сарока»). *«Скамароха сядзеў дома адзін і думаў, якім чынам можна павялічыць свае багаці. Ва ўнісон яго думкам на зямлю апусціўся шэры змрок. Нечакана над яго жытлом навіслі хмары, зашумеў за сцяною вецер і лінуў дождж...»* [1, 205]. Скамароха напачатку спрабаваў вырвацца з гэтай буры асабістых думак і жаданняў, нават пачаў клікаць сабаку і слуг, але, як адказаў містычны пасланец, яго ніхто не пачуе, бо надыходзіць бура. Яна пачынаецца паступова, шэрым змрокам, які «ўцягвае» ў дрэнныя справы пана Скамароху. «Змрочная бура» перашкаджае Скамароху зразумець сапраўдную сутнасць падзей. Пра яе гаворыць пану трэці лёкай. Ён прыгадаў, як *«снілася бура. Яна зрывала дахі з дамоў, а вецер нёс нейкага шатана і скінуў яго перад самым ганкам...»* [1, 208]. Скамароха нават не захацеў слухаць аповед лёкай. Ён знаходзіцца ў «шэрым змроку няведання». Буру перажываюць героі з адметным светабачаннем, да іх адносяцца не толькі алегарычныя персанажы Яна Баршчэўскага, але і рэальны герой Янка. Казачныя вечары ў сядзібе Завальні не задавальняюць маладога чалавека, ён імкнецца ў вандроўку. Магчыма, паэтычная натура Янкі патрабавала, незаўважна для самага героя, бясстрашных спатканняў з бураю, таму ён і пакінуў утульную і надзейную сядзібу Завальні, а сам накіраваўся ў вандроўку пазнання свету і свайго месца ў ім. У той час, калі Янка ўтаймоўвае буру падарожжам, пошукам новых уражанняў і творчых набыткаў, Завальня застаецца асёлым жыхаром, ён любіць паўтараць: *«Маё жытло – гэта порт на беразе мора; мушу кожную буру такім чынам ратаваць ад няшчасця падарожных»*[1, 176]. Бура набліжаецца ўсё бліжэй да жылля

Завальні, клапатлівы гаспадар раіць падарожным з апавядання «Чараўнік ад прыроды і кот Варгін» заўтра рана не выбірацца ў дарогу, сёння не спяшацца класціся спаць, а яшчэ расказаць гісторый. Такая парада падабаецца пану Марагоўскаму, які напярэдадні папрасіўся на начлег да Завальні, бо «ў такую завіруху шляхецкі дом – адзіны прытулак. І гэтыя таксама (зірнуўшы на падарожных) схаваліся ад буры і, пэўна, баюць пану казкі» [1, 125]. Казкі і міфы для падарожных, для шляхціца Завальні, пана Марагоўскага і арганістага Андрэя – выратаванне ад буры, а для Янкі сама бура – аснова творчасці.

Такім чынам, вобраз *буры* ў творах Яна Баршчэўскага мае прамое і сімвалічнае значэнне. *Бура* – праява прыродных з’яў, рэзкая змена добрага надвор’я, праліўны дождж, вецер, як гэта адбылося падчас рабінавае ночы. *Бура* – алегрычны вобраз грамадскіх зрухаў тыпу рэвалюцыі або перавароту. Буру можа імвалізаваць душэўны стан, напрыклад, Пакутнага Духа (ён бачыў злачынствы, здзекі мацнейшых гэтага свету над слабымі, ён не змог стрымаць гэтае відовішча і пачаў пераўтварацца). *Буру* перажывае і сам аўтар. Паслухаўшы вялікую колькасць фантастычных гісторый, ён духоўна ўзрушыўся і накіраваўся ў далёкае падарожжа, вынікам якога стануць новыя ўражанні і новыя паэтычныя творы. Буру ў творах Яна Баршчэўскага на некаторы час супыняе дарога, Плачка-радзіма (зборнік «Шляхціц Завальня...»), а выклікае таямнічы драўляны Дзядок (аповесць «Драўляны Дзядок і кабета Інсекта») і Музыка (паэма «Жыццё Сіраты»). У зборніку «Шляхціц Завальня...» пра прычыны нараджэння Буры ў завуляванай форме гаворыць Сын Буры. Гэта ў агульным сэнсе сацыяльныя супярэчнасці. Аўтар дае зразумець, што сярод іх – непавага да міфалагічнай даўніны, народных таямніц, якую праявіў пан Хапацкі. Аднак і імкненне да творчага росту, якое перажывае Янка, таму ён і накіроўваецца ў доўгую вандроўку знаёмства і пазнання свету.

«Вечар–смутак–пакуты–дарога–бура–песня» – гэта адзіны комплекс мастацкага свету Яна Баршчэўскага, які сведчыць аб узмацненні рамантычнага пачатку ў творчасці пісьменніка.

ЛІТАРАТУРА

1. *Баршчэўскі, Я.* Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі / уклад., прадмова і каментарыі М. Хаўстовіча. – Мінск, 1998.